

20.239

ԲԺ. Ա. ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ՈՒՂԻՆ
Ե Ի ՀԱՅԻ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԱՐՔԱԳԻԾԸ

~~3231~~

~~7-15~~

1924

ՏՊԱՐԱՆ « ՓԱՐՈՍ » ԹԻՖԼԻՍ

329.14

7-15

329-14

2-15

1924 JAN 15

05 FEB 20

ԲԺ. Ա. ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ՈՒՂԻՆ

ԵՒ ՀԱՅԻ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԱՐՔԱԳԻԾԸ

1009
38792

4036

[Handwritten signature]

1924

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԱՐՔԱԳԻԾ

4890

18.06.2013

20.239

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

«Ազատութեան ուղին եւ հայի քաղաքական վարքագիծը» գրած է 1923 թի Մարտի վերջերը, երբ Լօզանի կոնֆերանսը վերջնականապէս տապալեց Թիւրքահայ դատը. բայց տպագրութիւնը յետաձգած է այն դիտումով, որ տողերին զրոյր ցանկացել է սոյն եզրակացութեան հանգէր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Խորհրդաժողովը եւ նման յայտարարութիւն լինէր նրա անունից: Դժբախտաբար Խորհրդաժողովը նման եզրակացութեան չհանգաւ. եւ այսօր, թէեւ փոքր ինչ ուշացած, մենք տպագրութեան ենք յանձնում ա'յն հաւատով, որ Հ. Յ. Դաշնակցութեան վաղւայ Ընդհանուր ժողովը անվիճելիօրէն բաժանելու է իմ տեսակէտը:

ԲԺ. Ա. Ղ.

38798+

ԸՋՋՏՈՒԹԵԼՆ ԵՐԶՐՆ ԵՒ ՀԱՅԻ
ՔԱՂԱՔԵԿԱՆ ՎԱՐՔԵԳԻԹՐ

Դէպքերը Լօղանի կօնֆերանսից առաջ, իսկ Լօղանի կօնֆերանսը վերջնականապէս՝ հկան զգաստացնելու հային և խորհնկ տալու իր այսուհետ բռնկիւր քաղաքական զծի մտքին:

Ես չ'զիտեմ թէ արտասահմանեան իմ բնկեր քաղաքական զարծիչներն ու մարմիններն ինչ են մտածում հայ հայրենիքի ու հայ հոծ զաղթականութեան մասին, որոնք առնեալ հազարներով ներկայումս թալիառաչորջիկ կեանք են վարում Միջին եւրոպայում, զրկւած տուն ու տեղից, կարօտութեան մէջ, կտանք, որ իմ ներկու տարւայ միայնութիւնս, կատարւած ու կատարուող զեպքերի քննութիւնը, ինձ բերին այն համոզման, որ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, զեռ ևս շատ տարիներ առաջ, աւելի ճիշտ էր նախատեսել հայ ժողովրդի ազազան, ցանկանալով կապել այն իր հարեաններին ու ուստ ժողովրդի հետ ֆետերադիւ կապով, քան թէ յետազայում, համաշխարհային պատերազմի և ուստական մեծ յեղափոխութեան հետեանքով, արողընթած ու փոփոխական զէպքերի բերումով՝ ձեռք բերած փոքր ժողովրդների, «կատարեալ» անկախութիւնը:

Արդարութիւնը պահանջում է մատնանշել, որ կովկասեան ֆեդերացիայից Հ. Յ. Դաշնակցութեան շեղողը եղել է ոչ թէ ինքը, այլ հարեան ժողովրդների ղեկավար կուսակցութիւնները, վրաց մենշիկներն առաջինը, ապա Աբրքէլանում մուսուլմանները:

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը եղել է կատարած փառաքան հաստատողը:

Սա պատմական եղելութիւն է:

Այնուհետեւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան դերն ու դրոշմունքները հայաստանի անկախութեան շրջանում, ինչպէս և տաճկական վտանգի առաջ երկրի ղեկը կամուրջն ընդհանրեցնելու ջանքերն ինչպէս հայ ժողովրդի ֆիզիքական գոյութեան պահպանման տեսակէտից՝ եղել է անհրաժեշտութիւն:

* *

Իւրաքանչիւր ժողովրդի ինքնօրէնութեան ձգտումը ոչ միայն բնական է, այլ և գերազանցապէս արդարացի:

Հայ ժողովուրդի լուսավոյն գործիչների, ինչպէս և քաղաքական հասանքների նահատակութիւնն այդ ճանապարհին՝ ցեղի ինքնագիտակցութեան լուսավոյն աստիճանաշաղկի է:

Ո՛րչափ մի ժողովուրդ շատ նահատակներ է տալիս այդ ճանապարհին, այնքան ազատագրութեան գաղափարը ամուր է նստում նրա մէջ:

Ո՛չ Արդուլ Համլիլի և ոչ էլ ցարական ուժի մի ընդհանր խտրութիւններն հայ ժողովրդին յետ կանգնեցնելու ազատագրման ուղիք՝ անցած աղարկելու:

Ո՛չ կախողանները, ոչ զնդանները և ոչ էլ հեռուոր արքայներն ու բանտերը՝ մազաշափ չկարողացան շեղել հայ ժողովրդին իր ազատագրման ուղիքից:

Ֆիզիքական ու անասական ամեն անտակի աւերներ, որ քաշել է հայ ժողովուրդը զանազան ժամանակներում, մասսայական տեղահանութիւններն ու սովի

մատնելը, վեց հարիւր տարւոյ ստրուկի վիճակը, վերջապէս իր երկրի աշխարհագրական աննպաստ պայմանները՝ չընկալուած ամեն կողմից թշնամի ուժեղ տարրերով ոչինչ, ոչինչ չկարողացան մեղցնել հայի ազատասունջութիւնը:

Գնեստեակ ու պատմական մեծ ժողովրդներին բռնի միջոցներով հէ, որ կարելի կլինի զրկել ինքնօրէն ապրելու տենչից. ընդհակառակը, նման ժողովրդների համար ամեն բանութիւն նորանոր խթան է էլ աւելի ուժեղացնելու իր ազգային տանձնայատկութիւնները:

Խնչ ձեռք կամ միջոցներով կարելի կլինէր աղահալել հայի քաղաքական ձգտումներն ու հայի հայրենիքը:

* *

Նորագոյն շրջանում, գլխաւորապէս վերջին կէս տարւոյ ընթացքում, հայ քաղաքական կորովը ուղղւած է եղել առանձնապէս զէպի Տաճկահայաստանը:

Տաճկական տիրապետութեան տակ զոտնող հայութեան ճակատագիրն է, որ չարունակ զբաղեցնել է հայ քաղաքական կուսակցութիւններին:

Տաճկահայկական վիճակներում է, որ ձգտել են հայկական օջախ հիմնել, թէկուզ Թիւրքիայի հսկողութեան տակ, ապահովելու հայ ժողովրդի անասական ու կախողական խաղաղ կեանքը:

1907 թիւն միայն, Վեննայի ընդհանուր ժողովում, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը իր ծրագրի մէջ, առաջին անգամ, մտնում է նաև կովկասեան գործունէութիւնը:

Այսպիսով կովկասահայութեան ազատագրման խնդիրը ևս առաջ է քաշուած դուրսէրթաց տաճկահայկական հարցին:

Այստեղից էլ առաջ է դալիս կովկասեան ժողովրդները՝ ֆէտերացիայի խնդիրը, որը վերջին շրջանում լուրջ աշխատանք է խլում Հ. Յ. Դաշնակցութիւնից:

Որի իրականացումը, կարճ, շատ կարճ ժամանակով անհնում ենք կովկասեան Սէյմի օրերին:

Այնուհետև անկախութեան արիւնոտ, սակայն հայ ժողովրդի խանգավառութեան ու ոգևորութեան տարիներն են գալիս, որի շրջանում աշխարհիս շարս կողմ սփռած հայութիւնը մասսայօրէն Մայր հայրենիք է ձգտում:

Հանրապետական Հայաստանի անկումից յետոյ հայ ժողովուրդը նոր դրութիւնների առաջ է կանգնում:

Լայնածաւալ Ռուսաստանում վերջ են սառնում քաղաքական հոսանքների հակամարտութիւնները, բոլշևիզմը հաղթանակում է և միակ ղեկավար ոյժը հանդիսանում ողջ Ռուսաստանում: Հաստատում է բոլշևիկ կառավարութիւն, որը կարճ ժամանակամիջոցում հետքահետէ տարածւում և նորից իր ձեռքն է առնում ծայրագաւառները:

Կովկասեան անկախ հանրապետութիւնները բոլշևիկեան հանրապետութիւններ են յայտարարում, որոնք սկզբներում կառավարում են իւրաքանչիւրն անկախ, սեփական իշխանութեան միջոցով, իսկ յետոյ երեք հանրապետութիւնները յաճում են կովկասեան ֆէդերացիայի մէջ. ընդրում է մի կենտրոնական իշխանութիւն՝ հաստատւած Մսկուայից, մայրաքաղաք ունենալով Թիֆլիսը:

Այսինքն մի ձե, որ նախատեսել էր Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը:

Մեր նպատակը չէ այսօր մանրամասնօրէն քննութեան առնել այն ձեերն ու միջոցները, որոնք կիրառւում են բոլշևիկ կառավարութեան կողմից. մեր նպատակն է ստեղծւած դրութեան մէջ ցայց տալ հայի բռնկիք քաղաքական դիժը, որը կարող է ապահովել հայ ժողովրդի ֆիզիքական դոյութիւնը նախ և առաջ,

ապա հնարաւորութիւն տալ նրան կուլտուրայէն ու անտեսապէս դարգանալու:

Հանրապետական Հայաստանի կեանքն ու աեղութիւնը, իր դաւալներին հերոսական ճիգերն ու զոհողութիւնները երկարատե դարձնելու այդ կեանքը՝ ապարդիւն անցաւ:

Եւ դա շատ հասկանալի է, որովհետեւ այդ անցուկի շրջանում, կովկասեան ժողովրդները փոխանակ իշար նեցուկ հանդիսանալու և միտաեղ դիմադրելու արտաքին վտանգներին, որոնք գալիս էին հարածելու երեք հանրապետութիւններին միտժամանակ, ընդհակառակը տարուեցին շովէն ձգտումներով ու իրենց հողամասերի ընդարձակման հօգսերով, իրար դէմ ելան, արիւնայեղութիւնների գիմեցին, թուլացրին այդպիսով անհատական պաշտպանութիւնը ու ոյժերը, որից օգտուեց արշաւին հզօր թշնամին և մէկ հանրապետութեան անհատականութիւնը վտանգելով՝ վտանգեց նաեւ միւսները:

Հայաստանի հանրապետութեան արիւնոտ կեանքը ամենամեծ աղացոյցն է այն բանի, որ „մեծ դաշնակիցները“ անկախ իրենց բազմաթիւ հաւատաեւացումների, հանդիսա կերպով կարողացան զոհաբերել իրենց շահերին, իրենց „փոքրիկ դաշնակցի“ — հայութեան շահերը:

Սերի դաշնակիցն ու Լօղանի կօնֆերանսը երկուսն էլ մեծ դաշնակիցների գործն է մէկը „հեղաշակաւ հայաստան“ է խօստանում Հայ ժողովրդին, իսկ միւրը՝ „փոքրիկ օջախ“ անգամ չէ ուղում տալ:

Եւ դա հագսկանալի է:

Որովհետեւ այն տիրակաւ հոգերանութիւնը, որ ունին ներկայիս մեծ սկետութիւնները, այլ ձեով վարել անկարող են:

Ուր դերիշխանութեան ու շահի քաղաքականութիւնն է արեւմտեան, այնտեղ փոքր ժողովրդների ստրկացումն ու աղատագրումն՝ սովորական երեւոյթներ են:

Այնտեղ ուր շահը պահանջում է ստրկացնել՝ ըստըրկացումին, իսկ այլ պայմաններում շահը թելադրում է աղատագրել՝ աղատագրումին:

Տարիներ առաջ կովկասեան ժողովրդների աղատագրումը անհրաժեշտ էր շատ տեսակէաներից Անգլիային՝ Անգլիան աղատագրում ու ձգտում է պահպանել այդ անկախութիւնները. ներկայումս շահերը պահանջում են զոհարելի՝ նա զոհարելում է:

Դաշնակիցների յայտարարութիւնը Լոզանի կօնֆերանսում հայկական օջախի մասին, այլ սրակման արժանի չէ, քան կոչել նն՝ քաղաքական ցինիզմ:

Մեր քաղաքական կուսակցութիւնների յաւատեռութիւնը զէպի տրտաքին ազդակները, շատ անգամ չափազանցութեան է հասել և պիտի ցատով նկատենք, որ այսօր էլ այդ նոյն չափազանցութիւնը շարունակում է:

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը իր գործնէութեան մի զգալի բաժինը յատկացրեւ է տրտաքին ազդակների միջոցով ապահովելու հայ ժողովրդի անկախութիւնը:

Եւ այդ նպատակով յատուկ օրգաններ է պահել արտառահաման, որ նրանց միջոցով կարողանայ գիտակ պահել եւրոպական պետութիւններին, սրպէսդի միջազգային խնդիրների լուծման ժամանակ, ուշադրութեան առնելին նաեւ հայ ժողովրդի անկապակի իրաւունքները, նրա աղատագրումն ու հայ հայրենիքի սահղծումը:

Սա նոյնպէս գործելու անհրաժեշտ միջոցներից մէկն է, սակայն ամեն միջոցի չափազանցութիւն, ինչպէս առհասարակ չափազանցութիւնները, աւելի վնաս

ստիար են, քան օգտակար:

Վերջին երկու տարում Հ. Յ. Դաշնակցութեան անվերապահ գործնէութիւնն այս ուղղութեամբ՝ պիտի համարել վնասակար: Որովհետեւ նման գործունէութիւնը միայն թշնամանք է շահել այն ոյժերի կողմից, որոնք ներկայիս հայ ժողովրդի ապագան դաբրնելու տեսակէտից տեսլի իրաւագօր են:

Միացեալ անկախ Հայաստանի ակտը, որ ընդունեց Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը 1919 թիւն, չէին բղխում իրական տեսանքներից, հետեալպէս այդ ակտը միայն զուգընդների, առիթ տեսց և էլ տեսլի նպատեց հարեան թշնամի ոյժերի ռիսակալութեան:

Հանրապետական կառավարութեան վարած տրտաքին քաղաքականութիւնը, աւելացրած զբան նաեւ հայկական երկու հատուծների միացման ակտը, որը նախատեսում էր պատմական մեծ Հայաստանի հողամասերի միացումը, չէր կարող չգրգռել սաճիկներին, որովհետեւ այդ ակտի մէջ Տաճկաստանը տեսնում էր ոյժի քաղաքականութիւն և ոչ համաձայնութիւն:

Տաճկահայկական վիշտէթները երկար տարիներ կաղմիկ են Տաճկաստանի անրաժան մասը, հետեալպէս նրա առանձնացումն կամ կցումը Հանրապետական հայաստանին՝ կարող էր տեղի ունենալ միմեայն փոխադարձ համաձայնութեամբ, բայց բնաւ ոյժի քաղաքականութեամբ:

Մի բան, որ շարեւց ժամանակին, որի պատճառը դարձեալ է, մեծ դաշնակիցների հզօրութեան՝ վրայ հեռեւելն էր:

Հանրապետական Հայաստանի շրջանում անգամ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը մնաց ումանալի:

Նա իր ժողովրդի անկախութիւնը փոխանակ ամբաղնդելու հարեան ժողովրդի հաճութիւն ստանալով,

ինչ որ հեռուոր պաշտպաններ էր գտնում և նրանց ոյժերի վրայ հենում:

Այդ շրջանում Տաճկաստանի յետ մերձեցման լեզու գտնելու վերջը անհրաժեշտ էր և այդ փորձի բացակայութեանը պիտի վերագրել մեր յետագայ անյաջողութիւնների մեծագոյն մասը:

Պատմութեան դէմ շմեղանշելու հաճար, մանաւանդ մեր ժողովրդի ֆիզիքական գոյութեան և նրա ապագայ խաղաղ կեանքի զարգացումն ապահովելու տեսակէտից, պիտի խոստովանենք, որ Հանրապետական Հայաստանի անկախութիւնն, անկախութեան իսկ օրերին, մեզ համար միշտ էլ եղել է ամենամեծ մտահոգութեան ու կասկածների առարկան:

Թէ Հանրապետական կառավարութիւնը, թէ պարլամենտը և թէ բոլոր քաղաքական հոսանքներն այն կարծիքին են եղել, որ քաղաքական նման պայմաններում, երբ մեր երկիրը բոլորովին կարած է արտաքին աշխարհից, շրջապատած թշնամիներով ու անբարեացակամ հարեաններով, առանց արտաքին մի ուժիկ ձեռքի հովանաւորութեան, անկարելի է երկարատե դարձնելու մեր անկախութիւնը:

Դրան էլ պիտի վերագրել այն մեծ ճիգերը, որ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, յանձին իր կառավարութեան ու պարլամենտի, աշխատում էր մի կողմից՝ անընդհատ պայքարի ու կռիւների միջոցով պաշտպանել իր երկրի առանց այն էլ սահմանափակ սահմանները, իսկ միւս կողմից՝ միջոցներ էր ձեռնադրում Ամերիկայի հոգաւարութիւնը իրական դարձնելու:

Թէ մէկը և թէ միւսը, ինչպէս գիտենք, յաջողութեամբ պսակուց:

Մեր ղինւորական ոյժերը իրենց հերոսական կռուիւններով չկարողացան գիմազրուել այն դաւաղը:

յարձակումներին, որ տեղի ունեցան մեր երկրի վրայ միաժամանակ և՛ արեւմուտքից և՛ հարաւից և հիւսիսից:

Ամերիկան էլ հաւատարիմ իր հին դաւանանքին՝ Ամերիկան ամերիկայի համար՝ մերժեց Հայաստանի հոգաւարութիւնը:

Հայաստանի հոգաւարութեան յանձնառու չեղան և այլ պետութիւններ:

Հոգաւարութեան ձգտումն ինքնբոսխնքան փաստ է, որ Հայաստանը իր անկախութեան շրջանում անկախ չէր, քանի որ կարիք ունէր „հովանաւորի“: Իսկ հովանաւորութեան տակ ապրող երկիրներն ու ժողովուրդներն մեզ յայտնի է, թէ որքան նրանք անկախ են իրականում:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան սխալը պարզ է. հոգաւարութեան կարիք ունեցող մի ժողովուրդ, որը դարեր շարունակ եղել է ստրուկի վիճակում, պատմական երկիրը իր ժողովրդի հետ բաժան-բաժան, ենթակայ տարբեր հզօրների, տարբեր կուտուրանշի, փոխանակ այդ հզօրների հետ լեզու գտնելու, նրանց համակրանքը շահելու, իր ճիգերն ու քայլերը ուղղում է դարձեալ հրգօրների, սակայն այնպիսի հզօրների, որոնք հնարաւորութիւն չունին վտանգի դէպքերում անմիջական օգնութեան հասնելու մեր ժողովրդին:

Երբ միջազգային փոխյարաբերութիւնները վտանգւում ու խլուում են համաշխարհային պատերազմներով, երբ վերականգնւած չէ վերջնական խաղաղութիւն, երբ հզօր է համարւում նա, ով զինական պատրաստի ուժեր ունի, նման պայմաններում հեռուորի օգնութեան խոստումը գրական պայման ընդունելը առնուզն քաղաքական անհեռաւորութիւն պիտի համարել: Մանաւանդ երբ քանիցս արդէն ականատես ենք եղել և տեսել նման խոստումների ու օգնութեան դառն հետեանքը:

Բազում անգլիական, իսկ Գիրիկիայում ֆրանսիական, „օգնութիւնը“ ամենացայտուն օրինակները կարող են նկատուի այն քարասիրտ վերաբերմունքի, որ ցոյց տւին դաշնակից հօգորները ղէպի քրիստոնէա փոքրամասնութիւնները, յատկապէս ղէպի հայերը:

Բազմի հազարաւոր հայերի ելերնակաւ մահը, ինչպէս և Գիրիկիայի առանհակ հազար հայերի տեղահանութիւնն ու սովամահութիւնը՝ դաւաճանական ակտեր են, որոնք ամբողջովին ծանրանում են Անգլիայի և Ֆրանսիայի նման հօգր կառավարութիւնների խղճի վրայ:

Մենք արդէն նկատել ենք, որ ներկայ իմպերիալիստական պետութիւնները, որոնց քաղաքականութիւնը հենւած է լոկ շահի վրայ, լատիգոյն ղէպքում պիղատոսի դեր են կատարում փոքրամասնութիւնների պաշտպանութեան գործում, իսկ գատաղոյն ղէպքում պարզապէս լքում են և ղոհարեւում փոքրամասնութիւնների անկապտելի իրաւունքները: Որպիսին անդի ունեցան Լօղանի կօնֆերանսում:

Սերի դաշնագրից ղէպի աղգային օջտիս ոչնչացման ակաւը մի թեթեւ թախը է հօգորների համար:

Լօղանի խայտառակ կօնֆերանսը ամենաղգաստացող փաստն է, որպէնդի հայ քաղաքական հասանքները, մասնաւորապէս Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, իրենց արատքին քաղաքականութեան մէջ հիմնական փոփոխութիւն մտցնեն:

Այն է՝ գերզնահատութեան չենթարկեն արտատաւրին ազղակների դերը հայ ժողովրդի ազատագրութեան գործում, ինչպէս եղել է մինչև այժմ:

Հայ երկրի աշխարհադրական դիրքն ու պատմութիւնը կապած է երկու խոշոր ժողովրդների հետ, և թէ ՀՀաշինք երրորդ բարեկամ երկիրը՝ Պարսկաստանը:

Դրանցից մէկը Տաճկաստանն է, իսկ միւսը Ռուսաստանը:

Քաղաքական խաղաղ պայմաններում, ինչպէս օրինակ նախապատերազմեան շրջանում, բնական էր, որ բանակցութիւնները խաղաղ միջոցներով ապահովուէայ ժողովրդի կուլտւրան ու առանձնայատկութիւնները, թէ մէկ և թէ միւս պետութեան կողմից, սչմիայն անընդունելի էին, այլ և հեզնանքի արժանի:

Ինչպէս, մի ստորագատ ժողովուրդ, որ դարեր է ինչ կորցրել է իր քաղաքական անկախութիւնը, յամարձակի մտածել իր ինքնօրինութեան կամ առանձնաշնորհումների մասին տիրող կարգերից զուրօ. նման յամարձակութիւնը միայն և միայն պատժի էր արժանի:

Եւ երկու պետութիւններն էլ հաւասարապէս պատժում էին հային, երբ այս կամ այն պատրւակով հայը փորձում էր պաշտպանել իր ազգային տարրական իրաւունքները:

Այդ հալածանքին պիտի վերադրել բոլոր յեղափոխական կուսակցութիւնների գոյութիւնը, որոնք հրապարակով անկարող էին պաշտպանել իրենց ժողովրդի տարրական իրաւունքները՝ աշխատում էին ըմբոստացումների միջոցով կամ ստորերկրեւտ աշխատանքով վառ պահել հայրենի ժողովրդի մէջ աղգային գաղափարները բնգէմ տիրող դատի կամ ժողովրդի կաշկանդիչ ու աղգային գաղափարները մեղցնող օրէնքների ու կարգերի: Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը խոշոր դեր ունի կատարած հայ ժողովրդի քաղաքական վերածննդութեան գործում:

Հայօջինջ Արգուլ Համիդի Տաճկաստանում և հայ ժողովրդին կուլտուրաղէս մեղցնող ցարական Ռուսաստանում՝ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, ինչպէս և այլ քաղաքական կուսակցութիւնները, տարբեր ձեւերով ու մե-

Թողնով էին վարում հայ ժողովրդի լիքնաբերական հաղթանակը:

Տաճկաստանի որ ըրդօրէն սպառնում էր հայ ժողովրդի ֆիզիքական գոյութեան, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնն այստեղ տնտեսական և տարածական կոնիւնքի ձեւերն էր ընդգրկում:

Տաճկաստանի տարիների հերոսական աշխատանքը Հ. Յ. Դաշնակցութեան այս ճանապարհին, ինչպէս և ֆիզիքական ու նիւթական գոհորութիւններն այս ասպարիզում՝ ամեն գնահատանքից վեր է:

Միակ ազատագրման ուղին, որով ընթացել են Բալկանեան ժողովրդները: Սակայն այն ինչ վիճակում էր Բալկան ժողովրդներին, նոյնը վիճակում չէր հային:

Այն ժամանակ քրիստոնեայ պետութիւնները, գլխաւորապէս Ռուսաստանը, մեծ պաշտպանութիւն ցոյց տւին Բալկան ժողովրդին:

Ռուսաստանը յատուկ միտքով ստանձնեց իր ազգակից սլաւոն ժողովուրդների ազատագրման գործում:

Այն ինչ տաճիկ հայաջինջ քաղաքականութեան դէմ, լատալոյն օգնութիւնը, որ ցարական Ռուսաստանը հասցնում էր, դա այն էր, որ թոյլ էր տալիս տաճկական եաթաղանից ճողոպուած հայութեան պաշտպանել Ռուսական սահմաններում:

Այսպէս թէ այնպէս, Տաճկահայաստանի ազատագրումը բալկանեան ժողովուրդների ուղիով անհրաժեշտ էր:

Զկար Ռուսաստանի նման Սլաւոնասէր ազգակից մի մեծ պետութիւն, որ օժանդակէր հայերին:

Հարկաւոր էր այլ ուղի բնարել: Հարկաւոր էր տաճիկ երկրատարգ սերունդը յեղափոխականացնել և այդ միջոցով տաղալել Արդու Համբի բռնապետութիւնը: Գուցէ կարելի լինի սահմանադրական կարգերի միջոցով

ձեռք բերել նաև հայ ժողովրդի համար գէթ տանելի մթնոլորդ՝ կուրտուրական աւտօմիա:

Եւ հայ Յ. Դաշնակցութիւնը եւանդուն կերպով լծում է տաճիկ ժողովրդի սահմանադրական աշխատանքներին:

Ժեօն թիւրքերի աշխատանքների ժամանակ, շատ դէպքերում, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը գեղավարի գեր է ստանձնում: Եւ 1908 թիւն, տաճկական յեղափոխութեան ժամանակ, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը իր խմբերով ու գործիչներով, տաճկական սահմանադրական գործերի շարքերում առաջապահի գերում է հրապարակ գալիս:

Տաճկական սահմանադրական աւաջին տարիներում, կարծէք թէ, յոյսի փոքրիկ նշոյլներ են փայլում թիւրքահայութեան համար:

Կուրտուրական և անաեոսական վերաշինութեան աշխատանքների է ձեռնարկում թիւրքական նորածնունդ պարլամենտը ծայրապատաներում:

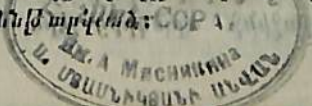
Հայ ժողովուրդը սկսում է փոքր ինչ ազատ շունչ քաշել:

Բայց այդ շրջանը երկարատե չի լինում:

Արդու Համբի «յեղափոխական» սերունդը չէր կարող իր երկրի քրիստոնեա տարրերին հաւասար բազալի ճանաչել մոլոսանդ տաճիկ կողքին, որ դարեր շարունակ իշխողի գերում է եղել և քրիստոնեա տարրերին սարսիկ վիճակում անել:

Եւ նորից սկսում է քրիստոնեաների հալածանքի օրերը, նորից տեղի են ունենում կաղմակերպում ջարդեր ու կոտորածներ:

Սակայն այդ ջարդերն ու հալածանքները այս անգամ տեղի են ունենում աւելի զգուշաւոր, աւելի մտածւած, աւելի տակաւով: Բայց որ գլխաւորն է՝ որոշ ժրպագրով ու սկսեալի ենթադրութեամբ:

Յետագայում է միայն պարզում, որ հայերի նրկատմամբ ժեռն թիւրքերի գործած արխնայեղութիւնները, պատերազմի ընթացքում հայերի մաստալական անդհանուր թիւնները, սրածուրթիւններն ու սովամահութիւններն զեռ եռ 1913 թ. գաղանի ծրագիր էր, որ մնուլ էին ժեռն թիւրքերը պատհհ ըռալէի գործադրել, սրալէադի ընդմիշտ Տաճկաստանը աղատեն հայկական շարարաստիկ հարցից. լաւ գիտակցելով, որ թիւրքահայերի ֆիդիքական գոյութիւնը հայկական դիլայէթներում մշտական սպառնալիք է Տաճկաստանին: Որ Սերբիայի, Յունաստանի, Բուլղարիայի և Արևելեան Ռումինիայի անշատման օրինակը սղատում է և հայկական վիլայէթներին:

Եւ սահմանադրական թիւրքիան աւելի դաժան գահւեց դէպի հայութիւնը, քան ինքն արխնաբըռ Արզուլ Համիդը:

Ժեռն թիւրքերն աւելի անտիրա ու դմարտի են վերաբերում գէպի իրենց սւտուցիշները՝ դէպի Հ. Յ. Դաշնակցութեան գործիշները, սրոնց խմբերով դադութեցրին Պօլսից դէպի Միջագետքի խորքերը և ճանապարհներին կենդանի-կենդանի թաղեցին փոսերի մէջ...

Պատերազմից առաջ, խաղաղութեան օրերին, ինչպէս որ լեզու չպանեց թիւրքիայի և հայութեան միջև, լեզու չէր կարող գանել, բնականաբար, պատերազմի ընթացքում, որովհետև ինչպէս ասացինք, զեռ եռ 1913 թւից հայաջինջ քաղաքականութիւնն էր դրած ժեռն թիւրքերի առաջ:

Ճիշտ է Ռուս - թիւրքական պատերազմի նախօրեակին, թիւրքերը մի փորձ արին մօտենալ Հ. Յ. Դաշնակցութեան և նրա օժանդակութիւնը շահել, բայց դա խաբէական նոր փորձ էր, քանի որ դրանով ժեռն թիւրքերը հայաջինջ ծրագրից չէին հրաժարուել: Դրան ա-

պացոյց ալն, որ Տաճկահայերը պատերազմի ընթացքում ոչ միայն իրանց լոյեալ պահեցին երկրի մէջ, այլ և թիւրքահայ զինուորութիւնը տաճիկ գորքերի հետ կողք-կողքի հերստաբար կռիւ էր մղում արաբին թշնամու դէմ: Սակայն թիւրքահայի համար երբ պարգեց տաճիկ կառավարութեան դաւադիր ու հայաջինջ քաղաքականութիւնը, այն ժամանակ ով կարողանում էր իր գլուխը մի կերպ աղատում էր փախուստի միջոցով:

Պատերազմից յետոյ էլ, երբ դաշնակիցները յաղթող հանդիսացան և վերջնականապէս ճնշեց համաձայնութեան պլան Գերմանիան, և երբ Տաճկաստանն էլ ընկճւած պարսութիւնից՝ իր հաղամասերի ձաւումմէ էր տեսնում, Վիլսօնի նախաձեռնութեամբ էլ դժուււ էր Սերբի գահնագիրը, այդ մօմէնտին իրօք Տաճկաստանը կարող էր սրոշ համաձայնութեան գալ Հանրապետական Հայաստանի հետ և զիջումներ անել: Մօմէնդ, որ նորից դաշնակից հզօրների վրայ յուսադրւելով՝ ձեռքից աւեց Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը:

Այնուհետև նորից փոխեցին դերերը. նոր դրութիւններ առաջացան. բաշխիկ կառավարութեան հաստատումը, Տաճկաստանը իր արեւելեան խորամանկութեամբ շահեց կարմիր Ռուսաստանի վստահութիւնը և նրա միջոցով կարողացաւ նորից զօրանալ ու յաղթող հանդիսանալ:

Այսօր „Կարմիր Ծիրանի“ հագած „յիդափոխական“ Տաճկաստանը թիւրքաբնեքներն ու սիրաշահութիւնների մեղքաշրջանն է ապրում: Նրա համար այլեւ գոյութիւն չունին քրիստոնեայ փոքրամասնութիւնների խնդիրը, առաւել ևս հայկական հարցը:

— Ինչ հայկական օջախ, Լօղանի կօնֆերանսում առարկում է խրոխտաբար տաճիկ ներկայացուցիչ

Ըսմէ՛ք փաշան. հայկական վիճակէթնեբում հայութիւն չկայ. այդ մասին խօսք լինել չէ կարող:

Իսկ գալով քրիստոնեայ փոքրամասնութիւններին, նրանք քաղաքացու նոյն հաւասար իրաւունքներն են վայելում Թիւրքիայում, ինչ որ Եւրոպայում մահմեդական փոքրամասնութիւնները:

Եւ, քաղաքացու հաւասար իրաւունքները՝ վայելելու համար է, որ կործանուեց Զմիւռնիան իր հարուստ շրջակայքով, ինչպէս և տեղի ունեցան բազմաթիւ քրիստոնեաների բռնի տեղահանութիւններ Միջին Թիւրքիայում, այլ և թրքական վտանգի տակ կամովին քրիստոնեա աղղարնակութիւնը գաղթի զինեց Թրակիայի և Կ. Պօլսի շրջաններէից, մէջը հաշւած նաև ժայռաքաղաքը:

Այո, այս ամէնը Թիւրքիայի քաղաքացու իրաւահաւասարութեան ապացոյցներն են...

Թիւրքիայի հետ այսօր հայ ժողովուրդը աւելի քան երբէք, լեզու չէ կարող զանկ, քանի որ նա հաւատարապէս սիրաշահում է և՛ Բոլշևիկ Ռուսաստանից և՛ դաշնակից պետութիւններէից:

Անգլիային և Ֆրանսիային հարկաւոր է, որ Տաճկաստանը Ռուսաստանից բաժանեն և իրար դէմ հանեն. դրա համար էլ միջոցներն մէջ խորութիւն չեն դնում:

Հայկական օջախի այնքան ուժեղ պաշտպանութիւնն ու նոյնքան արագ վերացումը Լօզանի կօնֆերանսից, միմիայն դրանով կարելի է բացատրել:

Տաճիկներին իրենց գլխիլ ձգելու համար զիջումներ էր հարկաւոր և գաշնակից պետութիւնները զիջումներէից բարւոքը համարեցին իրենց փոքրեկ դաշնակցի՝ հայութեան իրաւունքները: . . .

Ըլլ էր ցարական Ռուսաստանում Հ. Յ. Դաշնակ-

ցութեան աշխատանքները. ցարիզմը չէր սպառնում Տաճկաստանի նման հայութեան ֆիզիքական գոյութեանը անմիջապէս:

Քրիստոնեայ ժողովուրդի քրիստոնեա կառավարութեան ձեւքով բնաջնջում կլինէր չափազանց աղաղակող փառս և անհանդուրժելի այլ պետութիւնների կողմից:

Ցարիզմը հայերի հոգեկան ու կուլտուրական առանձնայատկութիւնների փլման զործով էր զրադում. նա հայի կուլտուրական բոլոր հիմնարկութիւնները բռնադատում էր յատուկ հսկիչների միջոցով:

Եկեղեցի, դպրոց, գրականութիւն, բոլորն էլ սամաւփակում էին ցարիզմի կողմից, նոյն իսկ հնթակայ բռնադատումներն:

Հայ կուլտուրայի և ստեղծագործութեան առաջ զրւում էր ամենաանհեթեթ արգելքները, որպէսզի կարողանան մնացնել իր սպոյթի մէջ:

Ռուսագումն— ահա ցարիզմի նշանաբանը: Եւ դրան հոտնելու համար արւած էին բոլոր համապատասխան հրահանգները հպտտակ փոքր ժողովուրդների նկատմամբ վերացնելու աղգային առանձնայատկութիւնները սղահպանող բոլոր օրգանները:

Եւ գոժան էր ցարիզմը իր բնթացքի մէջ. նա ամենափոքր գիմադրողին կամ չէղքացնում էր անմիջապէս կամ արօտրի ու բանտարկութեան ենթարկում:

Պարզ էր, Տաճկաստանը հայ ժողովրդին իր ֆիզիքականից էր զրկում, իսկ ցարիզմը՝ հոգեկանից, ինչ որ ամենից թանկազինն էր ամեն մի ժողովրդի համար:

Այստեղ էլ ահա հակայական գեր լաղաց Հ. Յ. Դաշնակցութիւնն իր կազմակերպութիւնների միջոցով, նա նոյնքան կատաղի կռիւ մղեց ցարիզմի դէմ, որքան կատաղիօրէն կուում էր նա իր հրոսակաւաճներն միջո-

ցով տաճկական եպիսկոպոսները ու զինուորականները դէմ:

Եւ հայ Յ. Դաշնակցութեանը աջակցում են բոլոր տարրերն անխտիր:

Ազգային կուլտուրայի պաշտպանութեան գերն իր ձեռքն էր տուել Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը ամենուրէք և պարզ էր, որ ցարիզմի ստնձգութիւնների դէմ պիտի ծառանար նա, իսկ նրա հետ ողջ սուսահայութիւնը:

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը իր ժողովուրդի ազգային ձգտումների պաշտպանութիւնից դուրս, խոշոր աշխատանք է թափած, ներքին կեդրումների ու այսպիսակութիւնների աշաջն տանկութեանը 1904 թվական գործնականորէն կանգնում է զատակարարային հոգի վրայ և՛ իր պաշտպանութեան տակ է առնում հայ գիւղացուն ու բայնուրին:

Բանսրական շարժման մէջ, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը առաջինն է հայ իրականութեան մէջ մասնաւորապէս, իսկ Կովկասում ընդհանրապէս:

Որպէսզի պարզ լինի Հ. Յ. Դաշնակցութեան և նրա հետ հայ ժողովրդի զիմադրական կարուր ցարիզմի դէմ, բաւական է թերթիւ այն հաստատիր հատորները, որ հրատարակեց սուս գատավարութիւնը Հ. Յ. Դաշնակցութեան մի քանի հարիւր գործիչների գատավարութեան ընթացքում, որ չորս տարուց տեւի տեւեց:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան գատավարութիւնը լաւագոյն օրինակը կարող է լինել այն ըմբոստացումների, որ հայ ժողովուրդը՝ յանձին իր յեղափոխական գործիչների ու կուսակցութիւնների, կախ է մղել ցարիզմի և սուսացման քաղաքականութեան դէմ:

Հայ յեղափոխական գործիչներն ու կուսակցութիւնները միայն ազգային կուլտուրայի և հայ ժողովուրդի ինքնապաշտպանութեան գործով չեն զբաղուել, նրանք միաժամանակ ձեռք ձեռքի ստած սուս յեղա-

փոխականներն՝ զիւրացրել են ցարիզմի ստաիճանական անկումը:

Եւ այդ անկման մէջ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը ունի իր պատաւօր անգը, որ վաղ թէ ուշ Ռուսաստանի յեղափոխական մեծ պատմութեան մէջ տրճանագրուելու է:

Փոքր աշխատանք չեն կատարել տրատաճման հայ գործիչներն ու կուսակցութիւններն ծանօթացնելու քաղաքակիրթ ժողովուրդներին հայ մարքի, գրականութեան ու կուլտուրայի, ինչպէս և նրա ազատասանջ ձգտումների հետ:

Սկզբնական շրջանում աւելի կուլտուրային ընայթ են կրում հայանգաստ շարժումները արատաճման, բայց յետագայում յեղափոխական պրոպագանդը, նիրում հայ ժողովրդի քաղաքական ազատագրման՝ գերակշռում ու իշխող է հանդիսանում:

Հիմնում են յատուկ քաղաքական օրգաններ՝ գրկաւորապէս ժընի և Պարիզ, որոնք բերան են հանդիսանում հայ ժողովրդի քաղաքական գատի պաշտպանութեան Զուլնթաց դրան հիմնում են հայասէրների կօմիտէներ, ուր եւանդուն մասնակցութիւն են ցոյց տալիս չատ յայանի դէմքեր:

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը այս ստաղարիզում ևս խոշոր գեր է կատարում, եթէ չասենք, որ վերջին երկու տասնամակի տմրող գործնէութիւնը բացառապէս իր վրայ է վերցնում:

Նա իր գործիչների միջոցով ստեղծում է այնպիսի կուս օրգաններ ու նրանց միջոցով այնպիսի քաղաքական կապեր է ձեռք բերում, որ հայ ժողովուրդի վատթարագոյն օրերին, ինչպէս և յատագոյն մօմէնաներին՝ կարողանում է իր կուլտուրի բաշեկամները միջոցով

հայանդատ շարժում առաջ բերել:

Դրա լուսագոյն ապացոյցը պիտի համարել այն հրահայտական շարժումը, որ ի նպնատ հայկական դատի տեղի: Եւնեցաւ Լօղանի կօնֆէքանսի ընթացքում:

Հայանդատ շարժման մեծութիւնը ցոյց տալու համար, բաւական է արձանագրել, որ զիմումներէ տալ ստորագրող անձերի թիւը 7 միլիօնից անց է:

Պիտի խոստովանել, որ նման համակրանքի շատ քիչ ժողովուրդներ են արժանացել պատմութեան ընթացքում:

Ճիշտ է, բոլոր զիմումներն անցան ապարդիւն, Լօղանում նստած զիւնաղէտները ամարդօքէն լքեցին: Հայ ժողովուրդի արդար պահանջները, սակայն հայանդատ շարժումը բացի բարոյական միլիթարանքից, ունեցաւ այն զրական հետեանքը, որ սովի տարիներին հայ ժողովուրդը ստացաւ դատի օգնութիւն և շնորհիւ այդ օգնութեան նա ապրից և անտեսապէս փոքր ինչ կողոպուրեց:

Միայն ամերիկեան ժողովուրդը իր պետութեան հետ միասին, հայ ժողովրդի անկախութեան օրերին, նւիրաբերեց 14 միլիօն գօլարի անհրաժեշտ մթերքներ, որոնց մէջ $2\frac{1}{2}$ միլիօն փութ միայն սպիտակ ալիւր:

Քաղաքական ներկայ աննպաստ պայմաններում, երբ մեծ պետութիւնները մրցման մէջ են և երբ ամեն մէկը զբաղուած է իր շահերի պաշտպանութեամբ՝ ինչ է մնում հայութեան անել, ինչ միջոցների պիտի զիմել, որ հայ անդաստական հոծ գաղթականութիւնը, որ այսօր բնակէր սփռւած է աշխարհիս չորս զին՝ կարողանայ սովից փրկել, և երկրորդ՝ ինչ քաղաքական զիծ պիտի ընարել, որով կարողանանք գէթ ապահովել մեր քաղաքական լուսագոյն պահանջները:

*
*
*

Մենք տեսանք, որ տաճկաստանը ոչ միայն արամադիր չէ ընդհանրապէս հայութեան արդար պահանջներին, այլ և վճռել է հայկական հարցը քաղաքական հրապարակից բնդմիշտ վերացնելու համար բնաջինջ հայութիւնը: Այլապէս անբացատրելի կմնայ այն հալածանքը, որ քողարկւած ձեռով շարունակուած է թուրքիան իր հողամասերում ապրող հայութեան մնացորդների դէմ, և երկրորդ՝ այն վանդական քաղաքականութիւնը որ յամառօքէն առաջ է տանում տաճիկ գիպլումային հայ ներկայացուցչութեան հանդէպ: Վերջին տարիներում Թիւրքիան հայ պատիւը կախութեան հետ մի քանի դաշնադրեր է ստորագրել, տեղ է հային ճանաչել է հաւասարազօր կողմ, ինչպէս ցոյց են տալիս օրինակ՝ Բաթումի և Սևրի դաշնագրերը:

Բաթումի դաշնագրով թիւրքիան առաջինն է, որ ճանաչել է հայաստանի անկախութիւնը:

Սա թիւրքիացութիւն չէ և ոչ էլ սխալանք. սա պատմական փաստ է:

Բայց ցաւով պիտի նկատենք, որ հայաստանի ճանաչման պատմական այդ տեղը Թիւրքիայի կողմից չի եղած գիտակից վերաբերմունքի հետեանք, այլ քաղաքական աննպաստ պարագաների հարկադրանք:

Ո՞րպէսի մեծ վստահութիւն ու բարեկամութիւն շահած կլինէր թիւրքիան, եթէ իրօք հայկական հարցը ինքնարեւարար վճռէր և հայ ժողովրդին տար ազատութիւն:

Թիւրքիան զրանով ոչ միայն արդար գործ կատարած կլինէր, այլ և ընդմիշտ հայութեան հետ բարեկամական կապերով ամուր շողկապած, ինչպէս և ողջ քաղաքակիրթ աշխարհի համակրանքին արժանացած:

Թիւրքիան չարաւ այդ. նա նորից շեշտեց իր

բանակայութիւնը հանդէպ իր ստորագաս քրիստոնեա տարրերի և զբանով տալացուցեց, որ նոր սկզբունքները՝ որոնցով նա զարկարում է ներկայումս, զբանք բոլորն էլ մտածածին միջոցներ են՝ քողարկելու իր վայրագութիւններն ու զազանութիւնները, որոնց դաւրերը շարունակ օրդեգրել է:

Թիւրքիան բնաւ չի հրաժարել իր բռնակալութիւնից և ոչ էլ ձեռք կբաշէ իր հայաջինջ բաղաքակաւնութիւնից, եթէ ուժեղ մի ձեռք ճնշում գործ չդնի թիւրքիայի վրայ և իրական միջոցներով շապահովէ թիւրքիայում ապրող քրիստոնեայ վտարամասնութեանց իրաւունքները:

Այսպիսով հայութեան համար պարզում են հետեւեալ հանգամանքները-

Ա.) Եւրոպական պետութիւնները ներկայումս աւոյժ են կարգադրելու հայութեան պահանջները թիւրքիայում:

Բ.) Թիւրքիան բնաւ կողմնակից չէ ինքնակամ կարգադրելու հայկական հարցը:

Գ.) Ամեն մերձեցում թիւրք ներկայացուցիչների հետ աւելորդ ժամավաճառութիւն է, քանի որ նրանք դէմ են՝ նոյն իսկ թիւրքիոյ գերիշխանութեան տակ՝ ստեղծել հայկական փոքրիկ օջախ:

Դ.) Եւ ներկայ թիւրքիայի համար դեռ ետ իր ոյժի մէջ է 1913 թւականի հայաջինջ ծրագիրը, որը յարմար բոլէին պիտի գործադրէն նաև ուստահայութեան նկատմամբ, սրպիսի փորձեր եղան Ռուսահայաստանի հողամասերը զբաւելուց յետոյ, ինչպէս Հանրապետական Հայաստանի, նմանապէս և բոլշեկիկան Հայաստանի իշխանութեանց չըջանում:

Ուրեմն ինչ է մնում անել:

Նախքան այս հարցին պատասխանելը, պարզենք

մի թիւրքմացութիւն:

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնն իր IX-րդ ջնդհանուր ժողովում հաստատեց միացեալ և անկախ Հայաստանի ակար, հետեւապէս ծրագրային կէտ՝ իր նպատակներից առաջնակարգը զարծրեց: Թոււմ է, թէ այդ ուղղութեամբ էլ գործելու են բոլոր նրանք, որոնք լիազօրւած են կամ Հանրապետական կառավարութեան կողմից կամ Հ. Յ. Դաշնակցութեան:

Ասկայն այդ չենք տեսնում:

Միացեալ պատարիսութիւնը, որ տարիներից ի վեր գործում է արատասճման և սրի առաջնակարգ նպատակն է Հայ ժողովրդի անկախութեան վերականգնումը՝ այնպիսի զիջումների է դիմել, որ, Միացեալ և անկախ Հայաստանի պաշտօնաբից հետք անգամ չի մնացել:

Սերի վաշնագրի ստորագրումից ու նրա ձախողութիւնից յետոյ, Հայ պատարիսութիւնը նպատակ է դարձրել յաջողեցնելու հայկական օջախը թիւրքիայում: Պարզ է այդ զիջման հասցրել են քաղաքական անհրաժեշտ պայմանները: Բայց մի ժողովրդի, այն էլ անկախութիւն ճաշակած ժողովրդի ապագան անօրինելու համար՝ քաղաքական աննպաստ պարագաները բաւական չեն, որ նրա ներկայացուցիչները անեն այն, ինչ որ ժխտումն է ոչ միայն ազգային իդեալի, այլ և հայկական հարցը դնում են այնպիսի թէք մակարդակի վրայ, որի ուղղումը, եթէ Հասենք անկարելի, շատ մեծ զոհողութիւնների հետ է կապւում:

Հայկական օջախի գոյութիւնը Կիլիկիայում, այն էլ թիւրքիոյ գերիշխանութեան տակ, այնպիսի խոշոր սխալ է, որ զբանով ժխտումն է ոչ միայն Միացեալ անկախ Հայաստանի, այլ և կամովին ստեղծում ենք

այն մեծ վիհը, որով թիւրքահայութիւնը ընդմիջաւ ըստ ժամանակ է ուստահայութիւնից:

Հայկական օջախի գոյութիւնը նայն իսկ Երևանեան հանրապետութեան կից թիւրքական հողամասերում՝ դարձաւ ունի իր մեծ անպատեհութիւնները, երբ մահաւանդ հովանաւորը նորից լինելու է թիւրքիան:

Վերջին դէպքում, ճիշտ է հայութեան երկու հատուածները կլինեն կողք կողքի, բայց Ռուսիոյ և թիւրքիոյ հովանաւորութիւններն այնպիսի մրցութիւններ առջ կրերեն երկու հատուածների միջև, որոնց նմանը տեսած չենք լինիլ պատմութեան մէջ: Նման պակասութիւնները փոխանակ ուժեղացնելու միութեան գաղափարը էլ աւելի թուլացնելու են նրան:

Այսպէս թէ այնպէս, հայ ժողովրդի անկախութեան նման պաշտպանութիւնը, մեր կարծիքով, մշ միայն անընդունելի է այլ և զբաղով հարածում ենք անկախութեան գաղափարին տահաւարակ:

Այս խաչար սխալը մենք չզիտենք ինչպէս է առաջացել, կասենք միայն, որ հայ պատերազմութեան կողմից հաւանութիւն գրած հայկական օջախի պաղափարը հիմնօրէն ժխտումն է թէ Հ. Յ. Գաշնակցութեան վաւերացրած բանաձևի և թէ Հանրապետական Հայաստանի կողմից բնդունւած ակտի, այն է՝ Միացեալ և անկախ Հայաստանի:

Միևէ աւելի լաւ ելք չկայ հայ ժողովրդի ֆիզիքական գոյութիւնն ապահովելու, ինչպէս և նրա քաղաքական իգեցողները ընտան հունի մէջ դնելու համար:

Կայ և դա բոլշևիկեան Ռուսաստանն է:

*
*
*

Ես գիտեմ, որ իմ կուսակցական ընկերներից չատերն են դարմանքով կարգադու այս տողերը, բայց և

այնպէս համոզւած եմ, որ կարճ ժամանակամիջոցից յետոյ, նրանք ևս պիտի լինձ հետ համաձայնեն և պընդեն, որ խկապէս հայ ժողովրդի ֆիզիքական գոյութեան պահպանման անսակէտից. ինչպէս և նրա տընտեսական ու կուլտուրական զարգացման համար՝ միակ ուղիղ ճանապարհն այն է, որ ընտրել ևս հայ բոլշևիկները:

Այն է՝ Գովկասեան Ժողովրդների Ֆեդերացեայ եւ Ֆեդերատիւ կապ Ռուսաստանի հետ:

Այսպիսով Ռուսաստանը ոչ միայն հովանաւորի դեր կստանանի կովկասեան ժողովրդների նկատմամբ, այլ և վտանգի դէպքում ուժեղ պաշտպան կհանդիսանայ նրանց:

Բոլշևիկ Ռուսաստանը, իր սկզբնական շրջանում, երբ ներքին ու արտաքին ներհակ ոյժերին ճնշելու համար՝ ցուր եւ դաժան միջոցների էր դիմում, որպէսզի յեղափոխութեան յաղթանակն ամրապնդի երկրի մէջ, այդ սուր միջոցները մշ միայն սարսափ ներշնչեցին հակաշեղափոխական ու բուրժուայ տարրերին, այլ և շատ յեղափոխականների, որոնք իրենց սարսղ լիանքը նախարարել ևս ցարիզմի տապալմանը:

Կայ և ահաւական պատճառ, որ շատ յեղափոխականների վանում է բոլշևիզմից:

Չատերը զանում են, որ կոմունիստական հասարակարգը Ռուսաստանի նման մի յեռամենաց երկրում. ուր ժողովրդի 90% անգրագէտ է և մոկեռանգօրէն կապւած է ընական տարրերի, Աստծու և ցարի հետ, նման մի երկրում, կոմունիզմի պատաւասը ոչ միայն աննպատակ է, այլ և վնասակար:

Տեսականօրէն գուցէ և նման անթաղութիւնները տեղին լինի, բայց գործնականում բոլշևիզմը իր վեցաւեայ կեանքով ապացուցեց, որ այդ և՛ թաղրու-

թիւնը ճիշտ չէ:

Բոլշևիկմի հակառակորդներին պիտաւոր առարկութիւններէ մէկն էլ այն է, որ ներկայումս ռուս կոմունիստներն այլևս այն վաքքազիժը չունեն, ինչ որ նոնէին առաջին տարիներին, որ շատ սկզբունքներ, որոնք գործադրութեան մէջ էին դրել առաջինները, այսօր վերացրել են և շատ սկզբունքներ, որոնք բուրժուական կարգերի սեփականութիւն էին համարում, այսօր նորից կեանքի են կոչել:

Եւ նման առարկութիւնը առաջին հայացքից ճշմարիտ է թուում. բայց, երբ խորանում ես յեղափոխութիւնների պատմութեան մէջ, տեսնում ես, որ գրանք հիմնական շեղումներ չ'են, այլ տակաւիտական տեսակետից ժամանակաւոր անհրաժեշտութիւններ են, որոնք պալիս են ամրագրելու յեղափոխութիւնը:

Ռուսական յեղափոխութեան խոտութիւններն ուղածան միջոցները պատմութեան մէջ աննախընթաց են. ինչպէս և աննախընթաց է ինքը ռուսական յեղափոխութիւնը:

Համաշխարհային պատմութեան մէջ եղակի մի երևոյթ է, որ Ռուսաստանի նման մի հեղադորձական երկիր, որ կապիտալիզմը հաղթեց չորս էր մտել իր դարգացման ֆազի մէջ և ուր բանւոր դասակարգը կազմում էր ազգաբնակչութեան մի: Հնչին տեղօրը, նրման մի երկրում կարելի լինէր պատաստել կոմունիզմը:

Գիտական մարքսիզմի տեսակետից ռուսական յեղափոխութիւնը մի տեսակ անխորհրդի է, որովհետեւ նա ոչ թէ յաղթանակն է մի դասակարգի միւսի հանդէպ, ինչպէս դա տեղի է ունենալու էւրօպայան ճաշադարձով՝ կապիտալի տէրերի և արտադրող ուժերի միջև:

Այլ դա շահանւած մի թուիչ է, յատուկ միտյն և

միտյն ռուս ժողովրդին և նրա ոգուն:

Մարքսի տէօրեայի տոտիճանական դարգացումը չէ, որ տեսնում ենք բոլշևիկմի յաղթանակի մէջ, այլ Բախուններին նման քանդիչ հոգիներին, որ ենթակայ չեն խաղաղ ու աստիճանական յեղաշրջման:

Ասին ինչ քանդել միանգամից և տեղը դնել նորը, սա է ռուսական յեղափոխութեան էութիւնը:

Հոգերի համայնացման սէրն է, որ ռուս զիւղացուն զանգածօրէն յեղափոխութեան է մղում և պատճառ զանում ցարիզմի և աւատական կարգերի աստղւման:

Այդ բանը ժամանակին չ'արհեստին ոչ մենշեիկները և ոչ էլ, մանուաւոր էսէրները, որոնց ձեռքն էջ փոտօրէն կառավարութիւնը:

Բոլշևիկները հիմնւած ռուս զիւղացու այդ անդրդւելի ցանկութեան և խաղաղութեան լոգունգի վրայ՝ յեղափոխութեան գլուխն անցան և իրենց ձեռքն առան ողջ Ռուսաստանը:

Որպէսզի կարելի լինի Ռուսաստանի նման մի հըսկայ երկրի յեղաշրջում նպատակին հաջցել է երկրի զիւղ իրենց ձեռքը պահել՝ բոլշևիկները ստիպւած եղան արագօնական միջոցների դիմել: Այդ խոտութիւններն առուել զաժան են զանում, երբ բոլշևիզմը իր զէմ է տեսնում ոչ միտյն հակայեղափոխական տարրերին, այլ յեղափոխականներին՝ էսէրներին ու մենշեիկներին:

Եւ, պիտի խոտտմանել, բոլշևիկները անողոր ուղածան միջոցներով կարողացան երկրը մէջ նոր իրաւակարգը ամրապնդել:

Մի կողմից ահաբեկիչ միջոցները, իսկ միւս կողմից հոմանիտար ամենալայն սկզբունքները, մէկը միւսին թէկ ժխտող, սակայն երկուսն էլ հաւասարապէս զէնքեր էին, որոնցով առաջնորդւում էր բոլշևիզմը և

տեական դարձնում իր գոյութիւնը:

Վեց ամսայ գոյութիւնից յետոյ, երբ այսօր բու-
շիկիմը աւելի ոյժ է գործում իր մէջ՝ հին գարծկակեր-
պի մէջ շնորմներ է մտցնում և մեղմ քաղաքականու-
թեան ուղին բռնում:

Չափերը դրա մէջ հակասութիւն են տեսնում:

Ստիպան զա արգար մեղադրանք չէ:

Յեղափոխական այլ կուսակցութիւններ ընդգրկում
են իրաւակարգերի փոխանցման աստիճանական դար-
գացումը, այն ինչ բոլշիկիմը միանգամից յեղաշրջում է
տիրող իրաւակարգը և ապա ամբաստանում՝ աստիճա-
նաբար յարմարեցնում է կեանքին իր սկզբունքները:

Առջինը երկար ճանապարհ է պահանջում և հաս-
տատուն համարում, իսկ երկրորդը՝ կարճ, սակայն
սայթաքուն:

Ռուսական յեղափոխութիւնը իր տեսակի, իր ձևի
ու իր մեծութեամբ մի տեսակ բացառութիւն է մարդ-
կային պատմութեան մէջ:

Եւ օրակէս այգալիսին՝ շատերին մնում է ան-
ըմբռնելի:

Ռուսական յեղափոխութիւնը իր ընթացքով նոր
ուղիներ է բացում իրաւակարգերի յեղաշրջման պատ-
մութեան մէջ և նոր մէթոտներ ուսուցանում:

Յետոմնաց ու վստալ երկրների մէջ խոնարհ տար-
րի համար փայլուն ջան է հանդիսանում, իսկ քաղա-
քակիրթ կապիտալիստական երկրների բանւորութեան
համար՝ նոր մղիչ ու ոգևորութեան անսպառ աղբիւր
գառնում:

Բոլշիկիմը որքան յանդուգն ու անողոր է իր քան-
գիչ դերով, նոյնքան յանդուգն ու յամառ է երևում իր
շինարար աշխատանքի մէջ:

Պատերազմի հետեւէքով առաջացած բոլոր աւ-

րումներն ու անպատեհութիւնները Ռուսաստանում,
որոնք մինչև օրս էլ անարդարօրէն վերագրւում է բու-
շիկիմին, այսօր շինարար աշխատանքի արթնացին,
գոգուած մաքերն աստիճանաբար խաղաղւում ու յոյս
են ստանում, որ նոր հայրենիքի վերաշինութեան մէջ
նոյնքան մեծ է լինելու կոմունարի դերը:

Եթէ այսօր երկրի վերաշինութեան համար անհրա-
ժեշտ է փոքրիկ մասնաւոր սեփականութիւնների վե-
րադարձը և աղատ առևտրի յայտարարութիւնը, նա
թոյլադրում է այդ, իսկ եթէ վաղը սովի ուրակները
վերանայ, երկիրը անտեսապէս դարգանայ, իր սովորա-
կան հաւնի մէջ մտնի, ժողովրդի մատուր մակարդակը
բարձրանայ և նոր սկզբունքներով սերունդները դառ-
տիարակին, հակասութիւն համարող նման երևոյթ-
ներն ինքնին կվերանան:

Հալածանք, բռնութիւն, գնդակահարութիւն, կար-
միր միլիտարիզմ - դրանք բոլորն էլ ժամանակաւոր յոռի
անհրաժեշտութիւններ են կոմունիստական իրաւա-
կարգի հաստատման համար, որոնք վաղը պիտի վերա-
նան և տեղը բռնեն խաղաղ ու հումանիտար գոր-
ծելակերպը:

Մեր այս սողերին շատերը յոռեփոխութեամբ են
վերաբերելու, ինչպէս յոռի կարծիք ունէինք մենք
երկու տարի առաջ, բայց երբ խորանում ենք յեղափո-
խութիւնների պատմութեան մէջ, ծանօթանում էք
բոլշիկիմի վեցամիսայ իրադարձութիւններին, կատար-
ւած ու կատարող երևոյթները սառնօրէն քննութեան
առարկայ էք դարձնում և դալիք ստապան պատկե-
րացնում՝ համոզւում էք մեր առածի ճշմարիտ լինելը,
որն օրն օրին ամբապնդւում է մէջո:

Այնքան մեծ են աւերումները պատերազմի ու բու-
շիկիեան մրցութիւնների շրջանում, այնքան թարմ եղ

մերձատուրների գերեզմանները, որ շատերին թոյլ չէին տալիս սառնօրէն վերստնաթափան հեթաբարկիւր պատմական խոշոր ղէպքերն ու երեսթմները և ըստ արժանոյն գնահատելու:

Ինչպէս ֆրանսիական յեղափոխութեան ժամանակ գիլիօտիները բարբարոս երեսթմ էին համարում, իսկ ինքը յեղափոխութիւնը բարբարոսութիւն, այնպէս էլ ռուս մեծ յեղափոխութիւնը, որի նմանը չի տեսել մարդկային պատմութիւնը, բարբարոսութիւն է նրկատում:

Սակայն կանցնեն տարիներ, կվերանան յեղափոխութեան յոռի ու բիրտ կողմերը, կգան յեղափոխութեան հետեւորդ ժողովուրդներին հասած բարիքի օրերը, այն ժամանակ ֆրանսիական յեղափոխութեան նման ռուսական յեղափոխութիւնն էլ կ'ընչի մեծ ու աննախնթաց, որովհետեւ այն ինչ որ նախատեսում է գլխական սօցիալիզմը էլիօրիսեօնի միջոցով, ռուսական յեղափոխութիւնն հասու մի թռիչքով:

Բուլշիզմի հակառակորդները սժեղ արգումէնաներից մէկն էլ այն է, որ բուլշիզմը իր սկզբնական շրջանում յայտարարում ու ընդունում էր մանր ժողովրդների ինքնօրէնութիւնը, իսկ յետագայում, իրը թէ, նա բռնի կերպով վերացնում է փոքրիկ ժողովրդներին ինքնօրէնութիւնը և տեղը հաստատում բուլշիկ կողմեր: Ինչպէս այդ տեղի ունեցաւ կովկասեան հանրապետութիւնների հետ:

Վերջին պարագան բուլշիզմը հարածելու և վարքարկելու տեսակէտից խոշոր դեր է կատարում:

Կովկասեան հանրապետութիւնների ազգային իշխանութիւնների վերացումն, ու նրա տեղը բուլշիկների հաստատումը պարզ ինքնապաշտպանութեան մի-

ջացներից մէկն էր, որովհետեւ ինչպէս յայտնի է, կովկասեան հանրապետութիւնները հիմնած արտաքին օյժերի վրայ մշ մէայն իրար ղէմ էին եկում և պառճառ դառնում իրար չգիտման, այլ և ենթակայ դաշնակիցների սատարանքներին՝ հարաւից սպառնալիք էին բուլշիզմին:

Բուլշիզմը հանրապետական կառավարութիւնները վերացրեց, բայց չիւրեց այդ ժողովրդների անկախ, ազգօրէն դարգանալու իրաւունքը:

Կովկասեան ժողովրդներն այսօր իրենց ազգային ներքին խնդիրներն ազատօրէն կարգադրում են և Մոսկուան մագաշտի չի միջամտում այդ խնդիրներին:

Կովկասեան հանրապետութիւնների վերացումն ու նրանց ձուլումը կովկասեան ֆէդերելիցեայի մէջ՝ ազգամիջեան կռիւներին վերջ տալու լաւագոյն միջոցն էր. իսկ Ռուսաստանի հետ ֆեդերատիւ կապը՝ կովկասեան ժողովրդների լաւագոյն պաշտպանութիւնն արտաքին իշխանների հանդէպ:

Մի ժողովուրդ, որպէսզի կարողանայ ֆիզիքապէս ու կոյտօւրապէս ազատ դարգանալ, անսխալարդ պայմանը ներքին ու արտաքին խաղաղութիւնն է:

Կովկասեան ժողովրդները հասել են այդ խաղաղութեան, եթէ արտաքին դաւադրութիւնները չխանգարեն այդ խաղաղութիւնը:

Կառավարութիւնների ֆէդերատիւ ձևն էլ պատմական տեսակէտից սենի մեծ աօքազայ, որովհետեւ համալսարային ցանկալի խաղաղութիւնը, սրին երազում է մարդկութիւնը, միանման իրաւակարգիւ ընդգրկող պետութիւնների ֆէդերելիցեայի վրայ է հիմնելու: Որի անսխի մեծ օրինակը դարձեալ ռուսական մեծ յեղափոխութիւնն է տալիս:

Բուլշիզմի խոտելի կողմերը, ինչպէս ասել ենք,

այն բրտութիւններն են, որոնք տեղի ունեցան ռուսական յեղափոխութեան ամբապնդման շրջանում. թւում է, թէ այլ երկիրների յեղափոխութիւնը չի ունենալ այդ ցաւոտ կողմերը, որովհետեւ ռուսական փորձը օրինակ կծառայի նրանց:

Այս ըմբռնումը ժամանակ է, որ սեփականութիւն դառնայ ոչ միայն յեղափոխական կուսակցութիւնների, այլ և լայն խաւերի:

Վեցամսայ ժամանակամիջոցը բաւ է, որպէսզի հաշտութեան լեզու գտնուի անգամ թշնամի տարրերի միջև, ուր մնաց իրենց կեանքը ժողովրդին զոհաբերող յեղափոխականների, որոնք այսօր ցրւած արևմտեան Եւրոպայում՝ իրենց հակաբոլշևիկ պրոպականդայով սեփական ժողովրդի թշուառութեանն են նպաստում:

Բոլշևիկներն անողոր են դէպի իրենց հակառակորդները, ճիշտ է այդ, բայց անողոր են նաև հակառակորդները:

Եթէ բոլշևիզմն այսօր թոյլադրում ու հանդուրժում է անկուսակցական բուրժուա տարրերի ներկայութիւնը նոր իրաւեղարգի մէջ և նոյն իսկ գործակցում է նրա հետ, միթէ նոյն բանն աւելի դիւրութեամբ տեղի չը պիտի ունենար յեղափոխական տարրերի միջև:

Եթէ էսէրներն ու եզուէկներն աւելի հեռու են կանգնած բոլշևիզմից, քան անկուսակցական բուրժուա խտելիքներն:

Մեզ թւում է, թէ ժամանակ է, որ երկուստէք մերջ տրւին անիմաստ հակամարտութեան, որոնցից առժողը միայն և միայն ժողովուրդն է:

Եթէ միապետական Ռուսաստանում կարելի էր էսէրների ու եզուէկների գործակցութիւնը կազմելների ու միապետական տարրերի հետ, բոլշևիկ հասարակարգի մէջ առաւել ևս հասկանալի է նրանց գործակ-

ցութիւնը:

Ռուս քաղաքական ու յեղափոխական գործիչների պրոպականդային պիտի վերագրել այն մեկուսացումը, որի մէջ այսօր գտնոււմ է Ռուսաստանը:

Անգլիայի, Ֆրանսիայի, ամերիկայի և այլ պետութիւնների թշնամական վերաբերմունքը դէպի բոլշևիկ Ռուսաստանը ներշնչած է մեծապէս ռուս էմիգրանդներին վարած հակաբոլշևիկ քաղաքականութիւնից:

Այս օր դրութեան տէրը բոլշևիկներն են, բնական է, որ ամեն մի քայլ որ գալիս է տապալելու նոր իրաւակարգը՝ պիտի հետապնտուի ու պատմուի, սա օրէնք է, որ գործադրոււմ է հաւաստրապէս թէ իմպէրիալիստ և թէ յեղափոխական երկրներում:

Այս նրբութիւնը պիտի հասկանան էմիգրանդ յեղափոխականները և օր առաջ լեզու գտնեն բոլշևիկներին հետ:

Անհատականալի ու անիմաստ է ստաւել ևս Հ. Յ. Դաշնակցութեան հակամարտութիւնն ու հակաբոլշևիկ քաղաքականութիւնը գաղութներում, քանի որ Հայաստանի իշխանութեան փոխանցումը բոլշևիկներին՝ եղել է ոչ թէ բռնի կերպով, այլ կամովին:

Հանրապետական Հայաստանի կառավարութիւնը, պարլամենտը և Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը իր միացեալ ժողովում, համարեա միաձայն, գտան, որ հայ ժողովրդի գերագոյն շահը պահանջում է, որ կառավարութեան դէկը յանձնուի բոլշևիկներին պայմանաւ, որ բոլշևիզմը Հիտտապնդի քաղաքական կուսակցութիւններին: Իսկ քաղաքական կուսակցութիւններն էլ հաւատարիմ հայ ժողովրդի շահերին՝ իրենց ոյժերը արամադրեն նոր կառավարութեան և անկողծօրէն ծառայեն հայրենիքի բարգաւաճման:

Նոյն բովանդակութեամբ էլ Հ. Յ. Գաշնակցութեան բիրտն պաշտօնական գրութեամբ հրահանգում է իր կուսակցական բոլոր մարմիններին ու անհատներին՝ «կառավարութեան կողմից Հայաստանի հանրապետութիւնը յանձնում է բոլշեիկներին. նրանք, որոնք կարող են համագործակցել բոլշեիկներին թող մնան երկրում և լծւեն շինարար աշխատանքի, իսկ նրանք, որոնք չեն կարող՝ հեռանան երկրից»:

Բացի այս, փետրւարեան յեղափոխութիւնից յետոյ անգամ, Հ. Յ. Գաշնակցութիւնը թէ հայրենիքի մէջ դանւող իր կուսակցական մարմիններին և թէ երկրի վերադարձող իր անդամներին՝ միշտ էլ հրահանգել է խաղաղ աշխատանք ու համագործակցութիւն:

Այլ կերպ վարել Հ. Յ. Գաշնակցութիւնը չէր կարող, որովհետեւ իր 35 ամեայ գործունէութիւնն ու դրատէցեան այդ էր պահանջում:

Հ. Յ. Գաշնակցութիւնը երբէք կուսակցամօլ չէ եղած և ոչ էլ նեղսիրտ. նրա համար միշտ էլ գոյութիւն է ունեցել հայ ժողովուրդն ու նրա գերագոյն շահը, որին և զոհարելի է ամեն ինչ:

Մօմէնաբ պահանջում էր, որ Հ. Յ. Գաշնակցութիւնը հրաժարւի իշխանութիւնից, և նա առանց ցաւի ու արտունջի դիմում է իշխանութիւնը բոլշեիկներին, գիտակցելով, որ նոր գրութիւնը աւանդ հնարաւորութիւն ունի վերելու հայ հայրենիքին ու ժողովուրդը զայլը փորձանքներից:

Այս ամենից յետոյ տարօրինակ ու անբացատրելի է մնում Հ. Յ. Գաշնակցութեան արտասահմանեան գործունէութիւնն ու ընթացքը հանգէպ բոլշեիկներին:

Ճիշտ է, բոլշեիկները երկրի ղեկը իրենց ձեռքն առնելով, նրանք չպահեցին իրենց լսօքը հանդէպ քաղաքական կուսակցութիւնների առաւելագոյն գէլոյի Հ.

Յ. Գաշնակցութիւնը: Նրանք անմիջապէս դիմեցին խոտութիւններ և բանտերը կարճ ժամանակամիջոցում լցրին գաշնակցական գործիչներով ու ինտէլիգենցիայով, որոնց նկատմամբ սկսեցին գործադրել մահապատիժներ. — բայց այդ բոլորը մեզ չպիտի վրէպէր մեր սկզբնական ուղիղ դիրքն ու բռնած ընթացքը փոխել դէպի բոլշեիկ Հայաստանը:

Հ. Յ. Գաշնակցութիւնը մեծ զոհարելութիւններ է տարել, նա պիտի տանէ և բոլշեիկներին կողմից տնարդարօրէն գործած հալածանքը: Մահաւանդ, որ այդ հալածանքը յեղափոխութեան սկզբնական հիւանդոտ օրերի արդիւնք էր, երբ ամեն մի երիտասարդ կոմունիստ, կարծում էր, թէ նոր իրաւակարգը հիմնադրելու համար, անհրաժեշտ է անտեղի արիւն:

Հ. Յ. Գաշնակցութեան արտասահմանեան յռի գործունէութեան, անշուշտ, մեծ ապէս նպատակ է թիրջահայութեան արամադրութիւնները:

Հայկական օջախի յղացումը պարզապէս թիւրքահայերի գործ էր, որին միացաւ նաև Հայաստանի հանապետութեան պատկրակութիւնը. ինչպէս և միացեալ և անկախ Հայաստանի յայտարարման ակտը տաճկահայ գործիչներին ուղիւման արդիւնք էր:

Թիւրքահայութիւնը անկախութեան և առհասարակ ազգային հարցերում աւելի չափէն ու պահանջկոտ է եղած, քան թէ ռուսահայը: Ինչպէս և ընկերաւատական խնդիրներում, եթէ չափեր ժխտող, վերին աստիճան չափաւոր: Մի խօսքով թիւրքահայութիւնը Ռուսահայութեան հակոտնեան է: Իմ կարծիքով էլ՝ զրաւով պիտի բացաղրել Հ. Յ. Գաշնակցութեան սոյն թաքումները:

Հ. Յ. Գաշնակցութիւնը թողնելով երկրը բոլշեիկներին ու հեռանալով արտասահման, ընտանիքին քա-

դաքարական խնդիրների նկատմամբ նժարի ծանրութեան անցնում է թիւրքահայերին, իսկ թիւրքահայութիւնը իր դաստիարակութեամբ, ինչպէս ասացինք, լինելով աւելի չափաւոր, բնական էր, աւելի կառչած պիտի մնար իմպերիալիստ երկրների պետութիւնների վարած քաղաքականութեան, մանաւանդ ուժն էլ նրանց կողմն էր, քան թէ պիտի յարէր բոլշևիկեան Ռուսաստանին:

Հ. Յ. Գաշնակցութեան խոտորնով ու անվճռական քաղաքականութեան վրայ աղդել են և այլ ֆակտորներ, ինչպէս օրինակ, արտասահմանեան ուսւ քաղաքական հասանքների անվերապահ հակաբոլշևիկ ընթացքն ու պրոպականդը, մենշևիկների ու մուսուլթիստների միացման առաջարկը, բոլշևիզմի կարճատև արքայութեան ենթադրութիւնը, դաշնակից պետութիւնների խոստումներն ու երևոյթական պաշտպանութիւնը թիւրքերի քրիստոնէայ փոքրամասնութիւնների իրաւունքների ընդհանրապէս, իսկ թիւրքահայերին մասնաւորապէս:

Հ. Յ. Գաշնակցութեան սկզբնական ընթացքը ինչպէս տեսնում էք ուղիղ է կոչում:

Հայ ժողովրդին հանել ստեղծւած ծանր դրութիւնից, հղարայրասպան անիմաստ կռիւների առաջն առնել, ինչպէս և թիւրքական, սրածուրթիւնները կանխել՝ սրանք չառ ծանրակշիւ խնդիրներ էին, որոնց նպատակաշարմար վճիռը պահանջում էր ուժեղ սէր դէպի սեփական ժողովուրդը և յեղափոխականի անձնագոհութիւն:

Երկուսն էլ զօրեղ էր Հ. Յ. Գաշնակցութեան մէջ:

Միակ պահասն այն էր, որ ստորերկրեայ աշխատանքի սովոր կուսակցութիւնն ու նրա պետական ներկայացուցիչները ոչ միայն վարժ չէին պետական անկախ կեանք վարելում այլև չունէին բաւականաչափ հմտու-

թիւն ու ճկունութիւն արտաքին քաղաքական խնդիրների վճռման և փոխարարելութիւնների պահպանման մէջ: Եթէ դրա վրայ աւելացնելու լինենք նաև այն, որ պետական ծանրակշիւ խնդիրների վճռման մէջ վետօն վերապահւած էր Հ. Յ. Գաշնակցութեան բիրօյին՝ այն ժամանակ ամեն ինչ պարզ կ'լինէր:

Հ. Յ. Գաշնակցութեան գերագոյն կոնտրոլը պետական գործերում՝ կենդանի աշխատանքները դանդաղեցնող ու մեղմող այնպիսի սոսկալի միջոց էր, որ հազիւ թէ կարելի լինէր որ և է նորմալ երկրում հանդուրժել:

Յեղափոխական կուսակցութիւնը, երբ հասնում է իր նպատակին, երբ նա ազատագրում է իր՝ ժողովուրդը և ստեղծում է անկախ ինքնօրէն երկիր, կամ նա բոլորովին պիտի հրաժարւի յեղափոխական գործելակերպից և անցնի պետական ձեւերի կիրառման, կամ թէ մնալով յեղափոխական, երկրի կառավարութիւնը պիտի վարէ յեղափոխական միջոցներով:

Երկուսի խառնուրդը միշտ էլ վնասակար ու իրար ժխտող հետեանքներ են տուել, որով մեծապէս վնասուել ու թուլացել է պետական ընդհանուր մեխանիզմը:

Ամենացանկալին կ'լինէր այն, որ Հայաստանի անկախութեան օրերին Հ. Յ. Գաշնակցութիւնը մնար որպէս յեղափոխական կուսակցութիւն, չխառնէր պետական գործերին և երկրի ամբողջ ծանրութիւնը ընկնէր բացառապէս կառավարութեան և պարլամենտի վրայ:

Ժողովրդի առաջ միակ պատասխանատուները մնացին կառավարութիւնն ու պետական պաշտօնական մարմինները, բայց բնաւ կուսակցութիւնը:

Այդ չեղաւ և երկիրը տուժեց:

Ոչ կուսակցութիւնը մնաց կուռ և ուժեղ և ոչ էլ

կառավարութիւնը կարողացաւ ձկուն քաղաքանոցներ
թեմաք փրկել երկիրը վերահաս վտանգից:

Եթէ Հայ Յ. Դաշնակցութիւնը իր յեղափոխական
գործով միայն դրադէք երկրի մէջ և շխտունէք պետա-
կան գործերին, նա թիւրքական վտանգի բոլորէն էլ
տակ ուժեղ յենարան կլինէր Հանրապետական կառա-
վարութեան, իսկ բոլշևիկեան իրաւակարգի ժամանակ՝
հանգիստ կշարունակէր իր յեղափոխական գործու-
նէութիւնը ժողովրդի մէջ:

Համագործակցութեամբ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը
կպահէր բոլշևիկեան Ռուսաստանի վտանգութիւնն ու
համակրանքը, այլև մեծապէս օգտակար կլինէր իր ժո-
ղովրդին:

Յեղափոխական կուսակցութեան ու պետական
ֆունկցիաների շփոթն ու խառնուրդը նշանակաւ սրոշ
շափով պատճառ դարձաւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան շեղ-
ւելու իր սկզբնական ուղիից:

Անկախութեան տենչը կառավարութեան մղում էր
դէպի դաշնակիցների հգործութիւնը, իսկ յեղափոխա-
կանի բնազդը՝ դէպի յեղափոխական Ռուսաստանը:

Սա ևս թուրացնող պարագաներից էր, որ պատճառ
դարձաւ բոլշևիկները ու Հ. Յ. Դաշնակցութեան փոխա-
դարձ անվստահութեան:

Անցածն անցած է, սխալները գործում են նրանք,
որոնք կենդանի գործ են կատարում:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան կատարած գործն ու անձ-
նագործութիւնը՝ ներառած հայ ժողովրդին ու նրա ազա-
տագրութեան՝ այնքան մեծ է, որ հազիւ գտնուի մէկը,
որին ծանօթ է մեր իրականութիւնը, մեղադրական
ուղղի դէպի այդ քանքարաւոր կուսակցութիւնը:

Միջազգային ոյժերի դասաւորութիւնն ու նրանց
յարափոփոխ շահերը ենթակայ են այնպիսի դասաւո-

րումներ, որ այս օրւայ երջանի վաղը դժբախտներ
մեծն է, իսկ դժբախտը՝ երջանիկ:

Միթէ այդ չեն տոււմ յաղթական Գերմանեան
իր ներկայ օրհասականով, կամ երեկայ ճգնաժամ թիւր-
քեան իր այսօրւայ թիւրպահանքով:

Մենք առաջինը, որ անոյժ ժողովրդների համար
միակ ցանկալի քաղաքական ձեռն է կովկասեան ժողո-
վրդների ֆեդերացիան և ֆեդերատիւ կապ Ռուսաստա-
նի հետ, որին և պիտի ամուր կառչեն փոքր ժողո-
վուրդները այս փոթորիկոտ օրերին, եթէ չեն ուզում
զոհ գնալ:

Հայութեան մի խոշոր զանգւածը, որ զոհ գնաց
պատերազմի ընթացքում թիւրքական բարբարոսու-
թիւններին, ով կարող է կրաշխարհի, որ հայութեան
միւս հատածը զոհ չի կորոյ գնալ քաղաքական մըր-
ցութիւնների այս թունոտ շրջանում, եթէ նա ուժեղ
յենաբան չունենայ:

Յեղափոխական Ռուսաստանը, ուր տարուրերում-
ների յրջանում, հայութեան փրկութեան խարխիւն է
հանգիստանալու. այս ճամբարութիւնը պիտի ըմբռնեն
բոլոր նրանք, որոնք շահագոգուած են հայ ժողովրդի
զայութեամբ, նրա ապագայով . . .

Եթէ դաշնակից ոյժերը իրենց շահերին զոհաբե-
րեցին միլիոնաւոր հայերի արկնով ողորած ու Սերի
զաշնագրով սրբագործւած թիւրքահայաստանը, միթէ
զժւար է ենթադրել, որ թիւրքերի կողմնակցութիւնը
շահելու համար՝ նոյն դաշնակիցները չեն զոհաբերել
նաե Ռուսահայաստանը դարձնալ նոյն թիւրքերին:

Հակառակը պնդելու երաշխիք չունենք:

Ուստի մեր բոլոր կենսական տարրերն ու քաղա-
քական կուսակցութիւններն իրենց բոլոր ոյժերը պիտի

յարհն, որպէսզի կարողանան հայ ժողովուրդը հանել այն կառասառօֆիկ զրուիթիւնից, որի մէջ գտնուում է ներկայումս:

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնն առաւել այսօր, քան երբէք, մեծ պատասխանատուութիւն ունի իր ժողովրդի առաջ. նա, որ իր կօլլեկտիւ կեանքն անգամ սովոր է զոհաբերութիւնների ու զրկանքների ենթարկել միայն թէ կարողանայ իր ժողովրդին բախտաւոր տեսնել, ներկայիս էլ զոհաբերութիւնների ուղղին է բռնելու:

Նա մի կողմն է թողնելու իր խաժւած ինքնասիրութիւնը և ամբողջ ոյժով պաշտպանելու է քաղաքական այն զրուիթիւնը, որ ունի այսօրւայ Հայաստանը:

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը նոյնի պիտի կառչի իր 1907 թւականի ծրագրին և իր բոլոր ներքերով պաշտպանի կալկասեան ժողովրդների ֆեդերացիոն և նրա ֆեդերատիւ կապը Ռուսաստանի հետ:

Հայկական օջախի բոլոր ցնորական ծրագրերնրը, որոնք հայ ժողովրդի բաժան բաժանման են նպատաւում և այդպիսով թուլացնում նրա ամբողջութիւնը, ընդմիշտ պիտի վերացնին և որպէս վնասակար քաղաքական յղացում՝ ժխտին:

Պաշտպանելով ներկայ խորհրդային Հայաստանը միաժամանակ պիտի ոյժ տանք, որ կարողանանք հաւելիւ հազարաւոր թափառաշրջիկ հայ գաղթականութեան մասամբ աղաւտել Հայաստանի սահմաններում, մասամբ էլ այնպիսի շրջաններում, որոնց յետագայ փոխադրութիւնը Հայաստան՝ դիւրին լինի: Այսպէս հայ գաղթականութեան ցրիւ ցրիւ գալը՝ ամենից առաջ հարւած է հայ ժողովրդի շահերին և նրա քաղաքական կառուցւածքին:

Վերջնականապէս պիտի ընդունենք այն ճշմարտութիւնը, որ առանց Ռուսաստանի հայ ժողովուրդը

փրկութիւն չունի:

Եթէ հայ ժողովրդի ազատագրութեան դէմ է Ռուսաստանը, հայ ժողովուրդը չի ազատագրուել, որքան էլ այդ ազատագրութիւնը պաշտպանի հեռաւոր հրօրների կողմից:

Սա մի անառարկելի ակսիոմա է:

Հետեապէս քաղաքական հեռաւոր ծրագրերնր գծել և հետապնդել՝ ոչ միայն անխորհրդ են, այլ և գոգուի հանգամանք կղած զրուիթեան հանդէպ:

Ինչ կշահի հայութիւնը, եթէ ազգովին լծի խորհրդային կարգերին և ոյժ տայ ազգերի ֆէդերացիային:

Նախ՝ համազօր անգամ կլինի մի մեծ ընտանիքի, խորհրդային կարգեր ընդգրկող ժողովրդներ, որի գլուխն է կանգնած երիտասարդ հսկայ Ռուսաստանը և այդպիսով ընդմիշտ կաղաւթագրուի այն մշտնջենական մղձաւանջից, որին դարեր շարունակ ենթակայ է եղել հայութիւնն ու հայ հայրենիքը:

Երկրորդ՝ ձեռք բերելով մշտական խաղաղութիւն, հայ ժողովուրդը կնկրի ստեղծագործական աշխատանքի և այդպիսով հնարաւորութիւն կունենայ մի կողմից զրսեւորելու իր հանճարը, իսկ միւս կողմից վերաշինելու իր խոպանն ու աւեր երկիրը:

Սե երրորդ՝ եթէ ոչ այսօր, անվիճելիօրէն վաղը, նոյն Ռուսաստանի կողմից, հարկադրանքի տակ թէ խաղաղ ճանապարհով, հայ ժողովրդին կվերադարձի իր պատմական հայրենիքը, որ տմարդօրէն լքեցին զանակից հորնները, ուր նորից օրօրան կգանի այն բազմահազար անդաստական կեանք վարող հայութիւնը, որ կեանքի դժբախտ բերումով այսօր ցրւած է աշխարհիս չորս դին:

Թող բնաւ մեզ չվախեցնէ իմպէրիալիստ պետութիւնների թշնամանքը դէպի խորհրդային երկրները,

որոնք ներկայիս բռնաժամ կոմունիստական կարգերի վարակման վտանգով, յարել են իրենց բոլոր ուժերը բլօկադի և այլ հզոր միջոցներով՝ խեղդելու դեռ ևս խանձարուրի մէջ պարուրած ռուսական մեծ հսկան, որը զաւիք լուսադոյն օրերի իշխանն է լինելու:

Այսօրւայ դօրեղ իմպէրիալիստ ուժերը վազը կեանքի հզոր հարկադրանքի առաջ, ձեռք են մեկնելու խորհրդային կարգերին, որպէսզի իրենք ևս նոյն բոցով շայրւին, ինչ բոցով ալրեցին ռուսական ցարկոմն ու առատականութիւնը:

Կոմունիստական կարգերը ժողովուրդներին առաջնորդում են դէպի համերաշխութիւն, իսկ խորհրդային երկրները ֆէդերացիան մարդկային միասնութիւն է դէպի մշտական խաղաղութիւն:

ԵՐԵՄ	ՏՈՂ	ՏՊԵՐՐԵՆԵ Է	ԳԵՏԻ ԼԻՆԵ	
7	15	վերելից	տաւրայ	դարւայ
8	22	»	ընդլուում	ընտրուում
10	5	»	ստրկացումին	ստրկացնում են
»	6	»	ազատագրումին	ազատագրում են
12	3	ներքեից	պսակեց	չպսակեց
16	5	վերելից	ահարեղման	ահարելման
17	12	»	սահմանադրական	սահմանադրութեան
18	17	»	դմարտի	ամարդի
19	17	»	Մօմինդ	Մօմինտ
24	1	ներքեից	լուսադոյն	նուադոյն
25	4	վերելից	ընաշինջ	շնաշինջի
»	4	ներքեից	չաղկապած	չաղկապած
26	4	վերելից	դարդարում	դարդարում
27	5	»	հետեապէս	հետեապէս որպէս
28	11	»	պակասութիւնները	պակասումները
»	6	»	առաջինները	առաջինները
»	22	»	որ	ուր
31	21	»	տրագօնական	դրագօնական
32	3	»	դօրում	զգում
33	6	»	կոմունարի	կոմունայի
36	17	»	թոյլադրում	թոյլատրում
»	22	»	եղդէկներ	էղդէկներ
39	5	»	զրաէր	զրդէր
1	4	ներքեից	մնացին	մնային
2	11	վերելից	կապհէր	կապհէր

ԴԻՆՆ Է 2 ՂՈՒՆ